

Hans Kleven

Driftsbygninger i Nord-Østerdalen 1950-2000

På flere landbruksskoler, bl.a. på kontoret til Storsteigen Landbruksskole, hang det tidligere et bilde (trykk) av en gard med følgende sitat av Johan L. Hirsch, bestyrer ved Jønsberg Landbruksskole, – senere direktør ved Den høiere Landbrugsskole i Ås, 1895-1904:

Enhver bondegård er et maleri, et kunstverk som forteller om slekten, om eieren, om hustruen, om barna. Om det tankeliv som lever her, om det hjertelig som gror opp her, om det dannelsestrinn menneskene her staar paar paa, om hva de vil og hva de evner. Jeg skulle ønske at enhver bondemann og bondekone visste og forsto dette at et falleferdig hjem flyter ut av en falleferdig slekt, at en uryddig, urenslig, uskjønn gård er bygget opp av en uryddig, uren sjæl, at vi tegner oss selv i vårt arbeids former.

Dette var sterke ord. Hirsch var en myndig taler og skribent som det sto stor respekt av. Hvordan han ville ha uttrykt seg om bondegårdene i dag skal ikke jeg filosofere over, men at bygdene i dag kan være vanskelig å kjenne igjen siden Hirsch's dager er det mange faktorer som har bidratt til. – Utviklinga er gått raskere og raskere, kanskje har den gått litt for fort for oss? En "sannhet" har fått stadig kortere gyldighet. En driftsbygning – det vi mener med fôrhus og dyrerom – had-

de i første del av forrige århundre (1900-tallet) en praktisk bruks-/levetid på 50 år og mere. En tilsvarende bygning i dag må gjennomgå en omfattende ombygging etter 20 år, kanskje kortere tid også. Mye av dette på grunn av utvidelse av besetningen, driftsomlegging, nye tekniske hjelpemidler, veterinære påbud eller spesielle offentlige påbud som går på diverse miljømessige forhold m.v.

Bilde 1 viser en driftsbygning fra 1950-tallet. En såkalt enhetsbygning eller enhetslåve som inneholder rom for mjølkekyr, kalver, sauer, eventuelt geiter og hester. En smågris eller to, med avmålt levetid fram mot jul fikk også sin plass i samme rom – ved siden av kalvene. Bygningen inneholdt i det hele tatt alle dyr som garden fødte. På mange gardar hadde også redskapen fått sine rom i samme hus. Det var blitt et ryddig tun som hadde avløst det gamle tunet der hvert dyreslag hadde sitt eget hus m.v.

Siloen(e), som hadde tilnærmet kvadratisk grunnflate gikk et stykke under 1. etasjes golv og opp til 2. etasje der høyet ble lagret. Bortenfor siloene eller i andre enden av bygningen kom stall og stallskjul. På langvegg utenfor fjøset ble det bygd et lite vindfang med mjølkrom. Det var trangt, bare plass til en avkjølingskum og lagerplass for mjølkespann, i beste fall veggplass for

Bilde 1. Grøtli, øvre, Kvikne. (Foto: forf.).

en nyerhvervet spannmjølkemaskin.

Under fjøset, helt eller delvis, var det gjødselkjeller. Stallen hadde sjelden egen kjeller så hestmøkka ble fraktet på trillebår til kjelleren under kyrne. Det var ennå smått med maskiner for utgraving av kjelleren, betongen måtte blandes på stedet så ofte ble kjelleren i minste laget og holdt ikke vinterforingstida ut. Ved påsketider ble det derfor gjødselkjøring på mange gardar. Forøvrig hadde dette også en praktisk side – så lenge hesten var i bruk var det enklere å kjøre ut gjødsla på sledeføre enn på sommerføre.

Traktoren var nå på tur inn i landbruket. Den kunne bære avlinga, høy og silogras, inn i låven med svanser foran og bak. Låvebrua, som før hadde gått inn i røstet eller under oppløftet tak på langvegg ble nå flyttet ned til 2.etasjes golv på grunn av traktortrafikken. Den gamle enhetslåven som hadde vært dominerende gjennom storparten av hundreåret hadde som alt annet sin begrensning i tid. Nye hustyper dukket opp og vi øyner de første tegn på en kommende mekanisering.

På Landbrukshøgskolen i Ås ble det etter krigen opprettet et eget institutt for bygningslære og det ble en mer målrettet forskning omkring hus på

gardsbruk. Da vi i tillegg fikk den nye finansieringsordning for driftsbygninger og Statens Landbruksbank overtok etter den tidligere Småbruk- og Bustadbanken på 1960-tallet, ble det en ny Æra i jordbruket. – Vi sto nå foran den mest aktive utbyggingsperiode jordbruket har vært igjennom. Nye driftsbygninger, til dels ganske forskjellig fra den gamle enhetsbygningen, reiste seg utover bygdene i 1960 - 70 - og 80-årene for så å kulminere fram mot 1000-årsskiftet.

Tidlig i denne perioden utviklet det seg et mer spesialisert driftsopplegg der mjølkeproduksjonen overtok det alt vesentlige, mens småfeholdet gikk sterkt tilbake for senere å komme sterkere igjen, spesielt sauholdet, Det ble lagt mye arbeid på å utvikle nye rasjonnelle og billige sauhus, men mange ville ha en fleksibel bygning der en relativt lett kunne legge om drifta til et annet dyreslag. – Med en gjødselkjeller i full dybde (3,20-3,50m) og et fullisolerert dyrerom over, lider nok sauholdet fremdeles under for høye byggekostnader – ved siden av andre aspekter som er kommet til de senere år ...

Svinehold har alltid hatt liten interesse i Nord-Østerdalen. I denne perioden ble det nesten ikke bygd et nytt grishus.

Rørmjølkingsanleggene, tankhenting av mjølka på garden og forhøsten nærmest revulosjonerte arbeidet på garden og skapte ny interesse og optimisme på 1960-tallet

Løsdriftssystemet for storfe fikk ganske tidlig sine tilhengere, men p.g.a. kostnadmessige forhold, – større areal og byggekostnad pr dyr i forhold til bås fjøs, – inntok både landbruks- og

Bilde 2. Eriksrud, nordre, i Atndalen, 1985.
(Foto: forf.).

Bilde 4. Røsten, Tynset, 1983. (Foto: forf.).

Bilde 3. Moderne silobygg viser seg i landskapet. (Foto: forf.)

finansieringsetatene en avventende holdning. Det nye bygget var i seg sjøl en sterk økonomisk belastning og investeringen måtte være rentabel. Det var derfor bare de større fjøsene en til å begynne med anbefalte for løsdrift. Først på slutten av 1980-tallet ble det lempet på restriksjonene for de mindre eiendommene, ned til 12-15 kyr. I dag bygges det knapt et bås fjøs hos oss.

Den opprinnelige tårnsiloen, egentlig fra Amerika, og A.I.V-metoden fra Finland, fikk sine konkurren-

ter. En europeisk – kontinental – idè “la tårnsiloen ned på bakken” og skapte plansiloen. Dermed fikk vi to silotyper som førte til en del diskusjon om hvem som var best – i likhet med den tidligere diskusjon om hvilken storferase som var best... For å yde siloene rettferdighet er begge typer like gode, det kan være terrenget eller gardbrukerens personlige syn som avgjør valget. En tårnsilo passer nok best når den kan senkes godt ned i bakken med tanke på isolasjon mot frost og redusert høyde over bakken. Som oftest krever den betydelig teknisk utstyr for å fylles. Plansiloen har sin fordel på flattere terreng og fungerer med enklere innleggingsutstyr. En tilføyer at det i tårnsiloen dessverre har skjedd noen tragiske ulykker – gassforgiftning og fallulykker m.m. som plansiloen er fritatt for.

I denne aktive byggeperioden merker en at bønderne ble interessante objekter for byggevarefirma og selgere av teknisk utstyr. Vi fikk derfor en del henvendelser om å levere lister over potensielle byggherrer, noe som vi på

grunn av personvernet ikke fant å offentliggjøre. Vi må imidlertid ikke glemme at denne aktiviteten i jordbruket førte til at flere firma som solgte varer og tjenester til landbruket etablerte seg med nye avdelinger her oppe i dalen og skapte nye arbeidsplasser, det ble en ringvirkning som hele distriktet hadde fordeler av.

I slutten av 1970-tallet og utover i 80-årene ble det i byggeplanene lagt inn plass for eget personalrom med dusj og toalett med egen inngang fra vindfang. Bare personalet på garden hadde/har adgang til dette rommet med tanke på å forhindre smittespredning (bl.a. salmonella) fra utenforstående personer.

Nå opptok siloene etter hvert største plassen i forlageret, og surforet overtok som nesten eneste grovforslag. Her og der i landskapet skjøt en 20-24 m høy gasstett silo i været, etter amerikansk mønster – et dominerende forlager – landemerke. En stiller spørsmålet: Var dette nødvendig i en nøktern bygge- og investeringsplan? Byggeskikk? Silotypen fordret en kostbar mekaniseringsgrad som også skulle forrentes.

Bilde 2 og 3 trenger egentlig ingen nærmere kommentarer. Bilde 2 er en bygning med plansilo. Den “smyger” seg beskjedent inn i terrenget. Takvinkelen (taket) følger stigningen i terrenget opp mot fjellet i bakgrunnen. Når gammelfjøset like bak og diverse lagerplass foran blir planert ut og beplantet vil garden gi god PR for både byggeskikk og turisme. Siloen på nr. 3 vil gjerne presentere seg i all sin velde ...

Det kan nok på enkelte steder være vanskelig å kjenne seg igjen for folk som reiste ut tidlig i etterkrigstiden og kanskje nå først er kommet tilbake som pensjonister. – En ny bygning er også kommet inn i gardstunet på denne tiden: Redskapshuset og garasjen. Drifta trenger nye og større maskiner som en må ta vare på under tak. Tidligere var bygningskostnaden største post i gardsregnskapet, men for en del år siden gikk maskinkostnaden forbi.

En vellykket byggeplan forutsetter et godt samarbeid mellom byggherre og planlegger. Bilde 4 viser et båsfjøs fra 1983 med to tårnsiloer, godt kamuflert ved å utnytte terrenget og samtidig oppnå en enkel og rimelig innleggingsteknikk.

Bilde 5, viser et løsdriftfjøs fra 1987 med plansiloer og utendørs gjødselkum. Forfatteren av HUS I HEDMARK Gode bygningsmiljøer, sier om denne bygningen: *“En driftsbygning som i dimensjon, form, fargebruk og plassering kompletterer et eldre tun.”*

I tillegg til de rene nye bygninger har vi fått mange kombinasjoner av tilbygg til de gamle enhetsbygningene. Det kan være gjødselkjelleren eller dýrerommet, oftest begge deler, som er blitt for små. En plan der gammelfjøset fikk bestå, med ny silo og utvidet dýrerom ga en rimelig løsning i forhold til å rive alt ned til grunnen og bygge opp fra nytt av. Som regel var det ungdyrene som overtok gammelfjøset mens mjølkekyrnerne fikk flytte inn i det nye.

De gamle steinfjøsene med tømmerlåven over, var solide byggverk, som en kunne bygge videre på. Men også her stakk de harde 30-årene seg

Bilde 5. Bergerønnningen i Alvdal, 1986.
(Foto: forf.).

Bilde 7. Gammelt og nytt, Mælan, Tynset.
(Foto: forf.).

Bilde 6. Utby, Tynset. (Foto: forf.).

fram til etter krigen var mere ujevn, særlig var bygningene på bureisingsbrukene av skrøpelig kvalitet, her hadde det vært stor mangel på penger.

Jeg begynte denne omtalen med en bygning fra 1950-tallet og avslutter med bilde nr. 7 – en bygning mot slutten av årtusenet, på en gard med noenlunde samme jordareal på egen grunn som den første. – Dette er en bygning for ren mjølkeproduksjon og fullt påsett, som inneholder de aller nyeste elementer m.h.t. dyrehelse, hygiene, EU-tilpasninger med bl.a. separat inngang for veterinær (hva nå det skal være godt for) og røkterens arbeidsforhold. Med en prislapp på ca to millioner må det produseres mye mjølk for å finansiere investeringen, samtidig som eieren skal ha en lønn som tilsvarer industriarbeiderens.

Hans Kleven
Tidligere fylkesagronom
2500 Tynset

fram. Bygningene fra disse årene og